

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Розбудова Української держави, формування та удосконалення національної системи освіти значно актуалізували проблему громадянського виховання, завданням якого є формування ідеалу українця як громадянина, який усвідомлює себе частиною нації, шанує закони і традиції України, наділений почуттям національної гордості та відповідальності за долю своєї Вітчизни. Методологічним підґрунтям громадянського виховання молоді слугують погляди, ідеї, дослідження відомих українських педагогів, мислителів, письменників, церковних і державних діячів Г.Ващенка, Б.Грінченка, О.Духновича, І.Огієнка, С.Русової, Г.Сковороди, К.Ушинського, І.Франка, Т.Шевченка та багатьох інших. Аналіз їх спадщини та пошук в ній шляхів вирішення актуальних проблем громадянського виховання учнівської молоді – мета даної публікації.

Одним із перших серед українських педагогів висунув ідею народності виховання Г.Сковорода. Він зазначав, що правильне виховання криється в природі самого народу, тісно пов'язується з його життям і повинно бути народно-національним. У своїх літературних і філософських творах Г.Сковорода наголошував, що кожна особистість має суверенне право на національне виховання, і вимагав від педагогів кожного індивіда формувати сином свого народу, своєї нації. у своєму вченні він заклав основу для відродження громадянськості та національного світогляду українського народу, надихнувши цим самим Т.Шевченка, М.Костомарова, В.Білозерського, П.Куліша, П.Чубинського, О.Духновича, С.Русову, Г.Ващенка та ін. продовжити розпочату ним справу.

Особлива роль у розвитку ідеї громадянського виховання належить Т.Шевченкові. Хоч він не залишив після себе наукових праць з проблем навчання і виховання, проте його поетичні і прозові твори є свідченням глибокого знання психології українського народу, побуту, вірувань, звичаїв, народного мистецтва, фольклору, виховних традицій. Все життя Кобзаря, вся його літературна спадщина – це грізне звинувачення самодержавства у злочинах проти українського народу, заклик до боротьби за незалежність і громадянські права.

Про значимість феномену Т.Шевченка для національного відродження на початку ХХ ст. писали так: “Націоналізм Шевченка, його народолобство – це та здорова, поступова, активна сила, що через безмірну любов до рідної країни, до рідного народу, простує до всесвітньої любові, до всіх людей” [11: 3–4].

Своєю неординарністю, прогресивністю і актуальністю заслуговують на увагу й погляди М.Пирогова, який, як нагадує Е.Дніпров, уперше після В.Белінського наголосив на необхідності виховання громадянина, “який віддав би всі сили свідомому служінню Вітчизні...” [2: 248].

Громадянське виховання у розумінні М.Пирогова є невід'ємною частиною загальнолюдського виховання, покликаною сприяти становленню людини як суспільної істоти. При цьому М.Пирогов наголошував на неприпустимості революційних перетворень, обстоюючи ідею еволюційного розвитку суспільства. В його системі поглядів громадянське виховання мало творчий характер і повністю виключало елементи примусу. На думку М.Пирогова, кінцевою метою громадянського виховання є побудова суспільства, яке вже саме буде творити ідеал громадянина.

Подібної думки дотримувався і О.Духнович, закликаючи батьків і вчителів навчати молодь, виховувати в неї патріотичні почуття, національну гордість, любов до свого народу та рідного краю. Він був переконаний, що молодь повинна любити свою Батьківщину і бути їй завжди вірною. “Хто не любить свою Батьківщину, – стверджував він, – той сирота, той без батька, без матері, без усього” [3: 59–60].

У когорті мислителів другої половини ХІХ ст., які вказували на необхідність громадянського виховання підрастаючого покоління, О.Сухомлинська першим називає М.Драгоманова. Найголовніше завдання освіти М.Драгоманов убачав у тому, щоб передати нові здобутки всесвітньої науки та праці молодому поколінню, для чого необхідне політичне визволення, яке забезпечило б право людини і громадянина думати вільно, вживати свою українську мову і друкувати книжки. Виховна система М.Драгоманова передбачає взаємозв'язок національного (як найближчої, найорганізованішої, найзрозумілішої, а тому найріднішої частки реального, духовного й матеріального буття) та космополітичного (вселюдського, гуманістичного). На його думку, таке поєднання цілком виправдане, адже український дух дужий тоді, коли він має на меті загальнолюдські інтереси культури і соціальні інтереси демократії.

Показово, що ціла плеяда видатних українських просвітителів різних часів виховувалася і самоудосконалювалася на класичній грецькій і східній філософії, європейській і світовій суспільній думці, знаючи багато мов і культур. Тому ідея європеїзму і загальнолюдськості у нинішній філософії громадянської освіти є базовою. Яскравим прикладом цього є І.Огієнко, видатний український державний, політичний і релігійний діяч, філософ, педагог, історик, лінгвіст і богослов, міністр освіти УНР. Його патріотизм, відданість українській національній ідеї сформувалися не всупереч, а завдяки сприйняттю діалогічності культур, класичним наукам, християнським цінностям, про що засвідчують його більш як півтори тисячі наукових праць. На думку І.Огієнка, у процесі ознайомлення учнів з літературними та фольклорними джерелами в них пробуджуються і закріплюються найкращі якості: творче ставлення до дійсності, кмітливість, працьовитість, ініціативність, а головне – любов до рідного краю, усього живого на землі.

Продовжувачами його справи на Правобережжі можна вважати галицьких педагогів початку ХХ ст. – П.Біланюка, М.Галущинського, М.Євшана, В.Кузьмовича, І.Ющишина, Л.Ясінчука та багатьох інших, які в своїх публікаціях порушували питання громадянського виховання молоді.

В умовах іноземної окупації всі зусилля передових культурно-освітніх і громадсько-політичних діячів Галичини були спрямовані проти денаціоналізації українців. Відомий у Галичині педагог і громадський діяч І.Ющишин, роздумуючи над виховним ідеалом, доходить висновку, що треба виховати для суспільства новий тип людини, яка поєднувала б у собі риси бійця й працівника. “Сучасного громадянина треба так виховати, – писав педагог, – щоб в часи нормального і спокійного життя народу він здатний був до щоденної продуктивної і творчої праці, котра підносить міць і культуру держави, а в хвилини нещастя і небезпеки здатний до жертв і посвяти для загального добра” [13: 6].

Інший галицький педагог і культурно-освітній діяч М.Галущинський вважав, що праця має забезпечувати виховання такої молоді, яка була б здатною вибороти і зберегти державність. Спираючись на власний досвід педагогічної роботи, М.Галущинський наголошував, що тільки національна школа з адекватною системою національного виховання може забезпечити збереження української нації. На думку педагога, потрібно перетворити школу на шкільну громаду або шкільну державу, де б учні змогли підготуватися до активного громадянського життя.

Проблема виховання громадянина, патріота України знайшла відображення у науковій спадщині й інших галицьких педагогів: Р.Білинського, М.Євшана, Є.Храпливого, Л.Ясінчука та ін. “Нація потребує не тільки людей, що вміли б використати ріллю, – говорив у своєму виступі на Першому українському педагогічному конгресі Є.Храпливий, – вона потребує громадян, що творили б її основу не лише тим, що вони будуть матеріально незалежні, але передусім тим, що на її характері і волі збудуємо основи для загальнонаціонального життя” [10: 156].

Особливий внесок у розвиток ідеї громадянського виховання належить С.Русовій. Вона вважала, що в процесі державотворення життя поставило “перед педагогами, перед школами нову вимогу: виховання громадянина, підготовку особи до громадянства, до

активної і відповідальної участі кожного в громадському житті – політичному, культурному, соціальному” [6: 25]. С.Русова стверджувала, що виховання дитини як громадянина слід починати з раннього віку. У цьому плані вона призначала особливу роль дошкільним навчальним закладам, бо, на її переконання, кожний дитячий садок – “це є перша найрідніша школа для дитини, національна школа, в якій пробуджується її національна і громадянська свідомість [6: 23].

Особливий внесок у вирішення проблеми громадянського виховання молоді зробив К.Ушинський. Він глибоко науково обґрунтував висновок про те, що громадянське виховання має будуватися на основі багатовікового досвіду народу, його традицій і виходити з його потреб. На думку науковця, найголовнішим педагогом є народ, що є оберегом мови, культури, релігії і звичаїв. Виховання, стверджував він, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу [9: 100].

Серед науковців, що присвятили себе пошукам виховного ідеалу, особливо відзначаються А.Макаренко і Г.Ващенко, які з надзвичайною глибиною і критичністю підходили до чужих українській духовності виховних і філософських систем, всебічно трактуючи виховні проблеми української дійсності.

А.Макаренко розглядав виховання громадянина як одну з найважливіших умов успішної розбудови державності. Він стверджував, що виховання в інтересах держави є результативним лише за умови, коли воно поєднується із розвитком творчої індивідуальності, постійним стимулюванням її моральних почуттів.

Більше тридцяти років свого життя присвятив створенню української національної педагогіки Г.Ващенко. В основу виховання української молоді Г.Ващенко покладає загальнолюдські і національні цінності, що формувалися в нашого народу протягом віків. До цих цінностей належить моральний закон творення добра і боротьби зі злом, шукання правди і побудова справедливого ладу, що спираються на плекання любові і краси [1].

У період радянської доби, незважаючи на декларування таких понять, як демократія, рівність прав, свобода, гласність, соціальна справедливість, ідея громадянського виховання поступово усувається із педагогічних досліджень і освітньої практики.

Приємним винятком тут стала книга В.Сухомлинського “Народження громадянина”, яка вийшла з друку в 1970 р. В.Сухомлинський із властивою йому далекоглядністю і наполегливістю намагався виправити помилку радянської педагогіки. Він вважав першочерговою умовою формування громадянина організацію емоційно насиченого, діяльного (з трудовою основою) життя шкільного колективу, що всебічно сприяє розвитку громадянської активності кожного індивіда. Громадянське начало, стверджував педагог, є основною ланкою морального ставлення особистості, яке несе в собі громадянські погляди, переконання, почуття поведінки, вчинки, єдність слова і діла. Громадянське виховання, на його думку, – це передусім ідейне виховання, формування ідеології [8: 365].

У запропонованій В.Сухомлинським системі виховання підростаючого покоління, в основу якої були покладені духовні та загальнолюдські цінності українського народу, стала важливою ланкою розроблена ним концепція громадянського виховання, під яким він розумів складну, цілеспрямовану діяльність, яка забезпечувала б становлення та розвиток свідомості, почуття власної гідності, мужності та патріотизму.

80-і роки ХХ ст. певною мірою загострили увагу всього суспільства до політичних та економічних проблем, зорієтувавши науковців на аналіз і переосмислення напрацьованих часів радянської доби. Вже на початку 90-х років проблема виховання громадянина знову привернула до себе громадськість, що зумовлювалося створенням і початком розбудови незалежної, суверенної, правової Української держави. Виникла необхідність наукового обґрунтування та практичного забезпечення нової системи виховання, мета якого полягає у переході від імперативної до гуманістичної педагогіки, спрямованої на розвиток і саморозвиток особистості, формування в неї національної свідомості та цілого комплексу

громадянських якостей, зокрема глибокого розуміння своєї приналежності до українського народу і держави, внутрішньої потреби обстоювати і захищати інтереси України.

У “Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності” чітко визначена мета: “Сформувати свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людину з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток демократичного громадянського суспільства в Україні. Вони мають органічно поєднуватись з потребою й умінням діяти компетентно і технологічно” [5].

Важливе значення у розбудові системи громадянського виховання в Україні має глибоке усвідомлення значущості гарантованих державою прав і свобод, правильне розуміння своєї правової ніші у суспільстві, де проживають люди різних національностей, віросповідань, політичних й ідеологічних орієнтацій. У цьому плані неабияку цінність становить Конституція України, зміст якої можна вважати своєрідним узагальненням і продовженням найкращих надбань світових демократичних систем. Саме зорієнтованість Конституції на загальноєвропейські цінності визначила сутність громадянського виховання в Україні на період державотворення. Аналіз запропонованих концепцій і програм засвідчує, що вони вибудовані на цих якісно нових засадах.

Конституція відкриває широкі можливості для соціально-економічного і духовного розвитку кожного громадянина України, сприяє зростанню патріотизму і громадянської відповідальності, дисципліни і згуртованості. Так, у статті 11 зазначається, що “державна сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури” [4: 6]. Цінність Основного Закону для кожного громадянина полягає в тому, що в ньому зафіксовані права і свободи, зумовлені людськими потребами, а також надається право обстоювати їх на будь-якому рівні. Реальне гарантування прав і свобод людині відбувається паралельно з утвердженням у суспільстві миру, толерантності, співпраці та взаєморозуміння. Загальна мета такого світоглядного і правового бачення – вміння та бажання жити за законами і Конституцією кожному як рівнозначному суб’єкту.

Водночас, як слушно зазначає К.Чорна, все очевиднішим стає той факт, що реалізувати конституційні права і свободи можна лише в умовах справжнього демократичного ладу, а якісно нову демократичну державу можуть створити тільки свідомі громадяни, які люблять Україну, свій народ, свою націю і готові самовіддано служити її інтересам [12: 110].

Однак, розробка сучасної теорії виховання, проектування педагогічних систем і процесів можуть бути успішними лише завдяки чітким уявленням про те, на яких засадах базується взаємодія людини і держави, якого суспільства ми прагнемо, для життя в якій країні готуємо підростаюче покоління.

Оскільки громадянське виховання учнівської молоді здійснюється в конкретних умовах навчально-виховного процесу, то слід враховувати, що на формування громадянськості як якості особистості мають визначальний вплив як об’єктивні, так і суб’єктивні фактори. До об’єктивних факторів О.Сухомлинська відносить соціально-політичні умови: рівень демократизації суспільства, рівень розвитку інститутів громадянського суспільства, економічне становище країни, морально-психологічна атмосфера в суспільстві [7: 3].

Що стосується суб’єктивних факторів, то ми в них вбачаємо процес соціалізації особистості, засвоєння нею певної суми знань, умінь і навичок, а також здатність активно включитись у демократичні процеси, що відбуваються у нашій країні.

Перебудова громадянського виховання, його вдосконалення в нових умовах посприяли переходу від імперативної до гуманістичної педагогіки, спрямованої на розвиток і саморозвиток особистості, формування її як громадянина України. Усе це вимагає пошуку нових педагогічних підходів до виховання молоді. Водночас використання кращих надбань історичного минулого посприяє швидшому розв’язанню цієї надзвичайно актуальної проблеми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ващенко Г.Г. Виховний ідеал: Підруч. для педагогів, виховників молоді і батьків. Т.1. – 3-є вид. – Полтава, 1994. – 191 с.
2. Днепров Э.Д. Н.И.Пирогов – зачинатель общественно-педагогического движения 60-х годов // Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. 2-я половина XIX в. / Отв. ред. А.И.Пискунов. – М., 1976. – С. 121–136.
3. Духнович О. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских. – Львов, 1857. – Ч.1. – С. 9–60.
4. Конституція України. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. – 2000. – №3. – С. 7–13.
6. Русова С. Роль жінки у дошкільному вихованні / Софія Русова і Галичина: Зб. ст. і матеріалів / Упор. З.І.Нагачевська. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 21–25.
7. Сухомлинська О. Про стан теорії і практики виховання в освітньому просторі України // Шлях освіти. – 1998. – №3. – С. 2–5.
8. Сухомлинський В.О. З чого починається громадянин / Сухомлинський В.О. Вибрані твори у 5-т. – К. 1977. – Т.5. – С. 359–365.
9. Ушинський К.Д. Про народність у громадянському вихованні: Рідне слово. Ушинський К.Д. Педагогічні твори: В 2 т. – К., 1983. Т.2. – С. 11–116.
10. Храпливий Є. Потреба розбудови нашого хліборобського шкільництва // I Український педагогічний конгрес. 1935. – Львів., 1938. – С. 153–168.
11. Черкасенко С. Пам'яті українського генія (з нагоди роковин). – Світло. – Кн. 5. – Укр. учитель. – 1912. – С. 3–4.
12. Чорна К.І. Патріотизм молоді в контексті національних інтересів української держави: Зб. наук. пр. – Херсон, 2003. – Вип. 34. – С. 110–114.
13. Юцишин І. Національне виховання // Шлях виховання і навчання. – 1929. – Ч.12. – С. 1–7.

УДК 37.03:94(477)

Кузьменко В.В.

ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (XX СТ.)

Формування національної картини світу дитини знаходиться у прямій залежності від сформованості у неї мовної картини. Мовна картина світу найбільш швидко і просто формується в процесі навчання рідною мовою. З огляду на це національне виховання і національна школа не можливі без вивчення учнями рідної мови, літератури, історії, рідного краю тощо. Це сприятиме формуванню у них адекватної національної картини світу – складової наукової картини світу. Вищесказане стосується будь-якої національної школи, але особливо – української, яка протягом кількох століть зазнавала значних утисків. Так, при пануванні на українських землях Польщі, Росії та ін. забороняли відкривати українські школи, при радянській владі українська мова втратила своє значення в життєдіяльності людей і поступово почала відмирати. Цей процес було зупинено в 1991 р., коли наша держава здобула незалежність.

Метою сучасної українська школи є формування національної картини світу школярів і на її основі виховання в них національного духу, любові до національної культури, національного характеру тощо.

Починаючи з раннього дитинства і протягом усього життя, з народних традицій людина отримує значну кількість необхідної для її виживання та продовження власного роду інформації. Народні традиції представляють усе розмаїття засобів кодування інформації: звукової, рухової, комунікативної та ін., що не тільки полегшує процес засвоєння її дитиною, а й сприяє природовідповідному розвитку всіх життєво важливих людських сфер, природним шляхом формує доцільну поведінку в даному природному та людському оточенні.

Питанням становлення української національної школи присвятили свої роботи відомі вчені: В.Кузь, Ю.Руденко, М.Стельмахович, О.Сухомлинська, Д.Тхоржевський та ін. Вагомі